

ΔΙΑΝΟΗΣΗ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΠΡΩΤΟΠΟΡΙΑ ΣΤΗ ΡΩΣΙΚΗ ΕΠΑΝΑΣΤΑΤΙΚΗ ΠΑΡΑΔΟΣΗ

Αλέξανδρος Α. Χρύσης

“Πάνω στο γραφείο μου υπάρχει μια προτομή του Μπελίνσκι, που μου είναι ιδιαίτερα αγαπητός, καθώς επίσης ένα κιβώτιο με βιβλία, με τα οποία έχω περάσει πολλές νύχτες. Αν η ρωσική ζωή με όλες τις συνηθισμένες πρακτικές της εισβάλλει στο δωμάτιο μου, καταστρέφει την προτομή του Μπελίνσκι και κάψει τα βιβλία μου, δε θα ενδώσω στους χωριάτες· θα πολεμήσω” (Ν. Μιχαηλόφσκι).

Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι, επιχειρώντας να προσεγγίσει κανείς ένα ζήτημα όπως αυτό της σχέσης διάνοησης και εργατικής τάξης, βρίσκεται μπροστά σε ένα από τα σοβαρότερα προβλήματα της μαρξιστικής πολιτικής θεωρίας.

Ιδιαίτερα μετά από την πρόσφατη κατάρρευση των καθεστώτων του λεγόμενου «υπαρκτού σοσιαλισμού» η μελέτη αυτής της σχέσης, όπως θα υποστηρίξω στις γραμμές που ακολουθούν, μπορεί να οδηγήσει σε ένα γόνιμο προβληματισμό όσον αφορά τα όρια και τις δυνατότητες του μαρξισμού όχι απλά και μόνο ως φιλοσοφικού ρεύματος αλλ’ ως «προγράμματος κοινωνικής χειραφέτησης».

Στις γραμμές που ακολουθούν η διερεύνηση της σχέσης διάνοησης και εργατικής τάξης θα εντοπισθεί στα πλαίσια της πολιτικής αντίληψης του Β.Ι. Λένιν για το κόμμα στην περίοδο 1902-1904 και θα οδηγήσει σε μια γενικότερη αξιολόγηση της τελευταίας ως αποφασιστικού παράγοντα για την τραγική πορεία και κατάνηξη του ιστορικού εγχειρήματος της Οκτωβριανής Επανάστασης του 1917.

1. Εισαγωγή-Τοποθέτηση του ζητήματος.

Διαβάζοντας σχετικά πρόσφατα μια ενδιαφέρουσα απόπειρα ερμηνείας της κατάρρευσης των καθεστώτων της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης σε μια από τις πιο γνωστές φιλοσοφικές επιθεωρήσεις των ΗΠΑ, ήλθα αντιμέτωπος με την εξής, καταρχήν τουλάχιστον, παράδοξη άποψη:

«Η κατάρρευση του “υπαρκτού σοσιαλισμού” είναι το αποτέλεσμα του ότι

λήφθηκαν πολύ σοβαρά υπόψη οι υποσχέσεις του Διαφωτισμού”¹.

Να είναι άραγε έτσι; Να είναι πράγματι ο Λένιν – όπως υποστήριξε ουσιαστικά η συγκεκριμένη αναλύτρια – αυτός που επιχείρησε να πραγματώσει το φιλοσοφικό αίτημα του Kant στο αφιλόξενο έδαφος της ρωσικής κοινωνίας²;

Ηχεί πράγματι σαν παραδοξολογία μια διατύπωση της ίδιας μελετήτριας όπως η πιο κάτω:

«Ο Λένιν επέστρεψε στην οπτική του Διαφωτισμού που ο Marx και ο Engels κατόρθωσαν να ξεπεράσουν. Έτσι για το Λένιν, οι κάτοχοι της γνώσης έχουν μια ιδιαίτερη απαίτηση να κυβερνήσουν για να διαμορφώσουν τον κόσμο. Τόσο για το Λένιν, όσο και τον Kant, αλλ’ όχι για το Marx και τον Engels (που εμπιστεύονταν την εργατική τάξη), μόνον οι διανοούμενοι μπορούν να αποκαλύψουν τους αληθινούς δρόμους του κόσμου. Γι’ αυτό, ο Λένιν πάλεψε σκληρά, προκειμένου να καθιερώσει μια κομματική οργάνωση που θα αποτελούσε το φύλακα και το υποκείμενο της ιστορίας»³.

Ας μη σπεύσουμε να απορρίψουμε, αλλ’ ούτε και να αποδεχθούμε αμέσως μια θέση όπως η πιο πάνω. Για να προλάβω ακριβώς, οποιαδήποτε άκριτη απόρριψη ή αποδοχή μιας τέτοιας άποψης αρκεί να παραπέμνω στις αναλύσεις ενός από τους βαθύτερους μελετητές της ρωσικής πνευματικής παράδοσης, του Isaiah Berlin. Δεν είναι λοιπόν τυχαίο ότι ο διακεκριμένος αυτός στοχαστής, αναζητώντας το πεδίο γένεσης της ρωσικής διάνοησης, αντιμετωπίζει την τελευταία σαν τον καρπό μιας γόνιμης και – σήμερα ποιος μπορεί να το αρνηθεί – εκρηκτικής συνεύρεσης του φιλοσοφικού ρεύματος του Διαφωτισμού με αυτό του Ρομαντισμού⁴.

Είναι άραγε τυχαίο ότι σήμερα ένα από τα πιο ενδιαφέροντα ζητήματα που απασχολούν σημαντικούς μαρξιστές θεωρητικούς είναι η μελέτη της σχέσης του μαρξισμού με ό,τι οι ίδιοι ονομάζουν Επαναστατικό Ρομαντισμό⁵; Είναι άραγε τυχαίο ότι ο φιλόσοφος που κατεξοχήν επηρέασε την πολιτική θεωρία του Μαρξισμού, ο J.J. Rousseau, ενσαρκώνει αυτή ακριβώς τη συνάντηση Διαφωτισμού και Ρομαντι-

1. K. Tester, «< The Uses of Error: The Collapse of “Really Existing Socialism” >>, *Telos*, 83, Spring 1990, σ. 161.

2. Ό.π. σ. 152 κ.ε.

3. Ό.π. σ. 155.

4. Βλ. το κλασικό πλέον έργο του I. Berlin,

Russian Thinkers, Pelikan Books, London 1979, ιδίως σ. 144 κ.ε.

5. Βλ. σχετικά την εξαιρετικά ενδιαφέρουσα συλλογή άρθρων του M. Lowy με τον τίτλο *Μαρξισμός και Επαναστατικός Ρομαντισμός*, Εκδόσεις ΟΥΤΟΠΙΑ, Αθήνα 1985.

σμού; Είναι, τέλος, τυχαίο ότι η κρισιμότερη πολιτική σύγκρουση στους κόλπους της Α΄ Διεθνούς Οργάνωσης των Εργατών έγινε ανάμεσα σε ένα κορυφαίο Γερμανό και σε ένα αναρχικό Ρώσο διανοούμενο, όταν ο τελευταίος κατηγορήσε τον πρώτο ότι το σχέδιο κοινωνικής χειραφέτησης που προτείνει δεν είναι τίποτε άλλο παρά η προγραμματική διακήρυξη για την εγκαθίδρυση μιας δικτατορίας των ανθρώπων του πνεύματος πάνω στο προλεταριάτο;

Υπαινίσσομαι βέβαια τη σύγκρουση του Μαχ με τον Μπακούνιν στους κόλπους της Α΄ Διεθνούς και υποστηρίζω ότι αυτή δεν ήταν απλά μια ρήξη ανάμεσα σε δύο διαφορετικές οπτικές πάνω στη σχέση διανοουμένων και μαζών.

Ήταν η συνάντηση δύο μεγάλων φιλοσοφικών παραδόσεων, δύο ριζικά διαφορετικών αντιλήψεων για τη ζωή και τον άνθρωπο που έμελλε να συγκρουστούν με τον πιο επώδυνο, και γι' αυτό γόνιμο τρόπο, στις αχανείς και ψυχρές εκτάσεις της τσαρικής Ρωσίας και να οδηγήσουν σε μια ακόμη, ίσως την πιο προωθημένη – από άποψη τουλάχιστον διακηρύξεων – απόπειρα απελευθέρωσης της ανθρωπότητας από κάθε μορφής βία και εκμετάλλευση και προπαντός την ταξική.

Σ' ένα τέτοιο, λοιπόν, ιδεολογικό πλαίσιο θα επιχειρήσω τη διερεύνηση του τρόπου με τον οποίο η κορυφαία ηγετική μορφή της Οκτωβριανής Επανάστασης, ο Β.Ι. Λένιν, αντιμετώπισε τη σχέση διανόησης και εργατικής τάξης, προκειμένου να θεμελιώσει πάνω σ' αυτή την οργανωτική του αντίληψη για το κόμμα. Προηγουμένως, όμως, θα ήθελα να ολοκληρώσω αυτή τη σύντομη εισαγωγική ενότητα με ένα μικρό απόσπασμα από την τόσο δραματικά επίκαιρη αντιπαράθεση του Μαχ και του Μπακούνιν στα χρόνια της Α΄ Διεθνούς και αμέσως μετά την διαλυση της.

Μπακούνιν: «[...] Το υποτιθέμενο κράτος του λαού δε θα είναι τίποτε άλλο παρά η κατεξοχήν δεσποτική καθοδήγηση της μάζας του λαού, από μια νέα και αριθμητικά πολύ μικρή αριστοκρατία των γνήσιων ή υποτιθέμενων μορφωμένων [...] Οι μαρξιστές νιώθουν αυτή την αντίφαση και αναγνωρίζοντας ότι η κυβέρνηση των μορφωμένων θα είναι η πιο καταπιεστική, επιθετική και μισητή στον κόσμο, μια πραγματική δικτατορία παρ' όλες τις δημοκρατικές μορφές της, προσφέρουν την παρηγοριά ότι αυτή η δικτατορία θα είναι προσωρινή και σύντομη»⁶.

Λίγο αργότερα ο Marx, αντιγράφοντας εκτεταμένα αποσπάσματα από το ΚΡΑΤΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΑΝΑΡΧΙΑ του Μπακούνιν, αντιπαρέχεται την πιο πάνω κριτική, αν και όχι επαρκώς τεκμηριωμένη, τοποθέτηση του Ρώσου επαναστάτη με ένα λακωνικό και ειρωνικό σχόλιο: «Τι ονειροπόληση!»⁷. Αναδράμοντας, όμως, σήμερα στην τραυματική και πολλαπλά επώδυνη πορεία του σοσιαλιστικού κινήματος δε θα ήταν υπερβολικό να αναδιατυπώσουμε το σχολιασμό ως εξής: «Τι εφιάλτης!».

Σε κάθε περίπτωση, πάντως, ένα από τα κρισιμότερα προβλήματα που θα αντιμετωπίσουν στα τέλη του 19ου και στις αρχές του 20ου αιώνα οι ηγέτες της ρωσικής σοσιαλδημοκρατίας, και ιδιαίτερα ο Λένιν, έχει ήδη θεθεί.

Είναι άραγε δυνατόν η πνευματική / ιδεολογική καθοδήγηση των μαζών, και ειδικότερα της εργατικής τάξης, από ένα στρώμα διανοουμένων, σε πρώτη φάση, να μην καταλήξει σε ένα αυταρχικό-γραφειοκρατικό σύστημα διακυβέρνησης και αν ναι, κάτω από ποιες προϋποθέσεις; Σε τελική ανάλυση ο μαρξισμός ως πολιτική θεωρία – ή έστω κάποιο από τα επιμέρους ρεύματα της μαρξιστικής σκέψης – είναι συμβατός με τη δημοκρατία, είναι συμβατός με ένα κράτος του δήμου, με ένα πολιτειακό σύστημα, όπου ο λαός αποτελεί πράγματι τον υπέρτατο φορέα εξουσίας; Στο Λένιν και στους μπολσεβίκους έλαχε ο κλήρος να απαντήσουν το ερώτημα αυτό όχι μόνο θεωρητικά, αλλά πρακτικά στο δύσβατο πεδίο της ταξικής πάλης. Σήμερα, επιστρατεύοντας τα όποια ίχνη νηφαλιότητας μας έχουν απομείνει μετά από τις πρόσφατες καταγιωστικές εξελίξεις, όχι απλά δικαιούμαστε, αλλά υποχρεούμαστε, στο χαζόμνο «κατά μόνας», αλλά και «από κοινού», να τους κρίνουμε, ιδιαίτερα όσοι μέχρι τώρα αποφύγαμε να το πράξουμε.

2. Στοιχεία για την καταγωγή και το ρόλο της ρωσικής διανόησης του 19ου αιώνα

Μια, έστω και συνοπτική, προσέγγιση της αντίληψης του Λένιν για τη σχέση διανόησης - εργατικής τάξης και της πολιτικής θεωρίας του για το κόμμα δεν μπορεί

6. M. Bakunin, *Statism and Anarchy*, Cambridge University Press, Cambridge 1990, σ. 178-179.

7. K. Marx, "Conspectus of Bakunin's

statism and Anarchy [Extract]", όπως υπάρχει στο K. Marx, *The First International and After*, D. Fernbach (ed.), Penguin Books, Harmondsworth 1981, σ. 337.

να αγνοήσει την πνευματική και πολιτική παράδοση μέσα από την οποία ξεπήδησε το πολιτικό και ιδεολογικό μόρφωμα της ρωσικής σοσιαλδημοκρατίας. Με αυτή την έννοια, είναι απαραίτητο να καταγραφεί σε αδρές γραμμές το μοναδικό από ιστορική και κοινωνιολογική άποψη φαινόμενο της ρωσικής διανόησης.

Μιλώ για μοναδικό από ιστορική και κοινωνιολογική άποψη φαινόμενο αποδεχόμενος στο σημείο αυτό την κατά τα άλλα συζητήσιμη ανάλυση του Μπερδιάγιεφ, σύμφωνα με την οποία, «πουθενά [...] στη Δύση το πρόβλημα «Ιντελιγκέντσια και λαός» δε θα τεθεί με την ιδιαίζουσα μορφή που προσέλαβε στη ρωσική σκέψη, σ' όλο το [πρώτο] ήμισυ του 19ου αιώνα: Είναι αλήθεια ότι στη Δύση δεν υπάρχει ούτε ιντελιγκέντσια ούτε λαός με τη ρωσική σημασία αυτών των λέξεων»⁸. (υπογραμμίσεις του Μπερδιάγιεφ).

Πως να ορίσουμε λοιπόν αυτή τη ρωσική διανόηση, της οποίας γνήσιος ή νόθος απόγονος υπήρξε ο ίδιος ο Λένιν; Θα καταφύγω και πάλι στην ανάλυση του Berlin, που στο σημείο αυτό βρίσκει σύμφωνο και το μεγαλύτερο μέρος της σχετικής διεθνούς βιβλιογραφίας⁹.

Πρόκειται, γράφει ο Berlin, για «μια μικρή ομάδα ανθρώπων του λόγου, επαγγελματιών και ερασιτεχνών, με συνείδηση του ότι είναι μόνοι σ' ένα ζοφερό κόσμο, με μια εχθρική και αυταρχική κυβέρνηση από τη μία πλευρά, και με μία εντελώς απαίδευτη μάζα καταπιεσμένων και ασύνδετων μεταξύ τους χωρικών από την άλλη, [ανθρώπων του λόγου] που αντιλαμβάνονταν τους εαυτούς τους σαν ένα είδος αυτο-συνειδητοποιημένου στρατού, μεταφέροντας ένα έμβλημα για να το βλέπουν όλοι - [ένα έμβλημα] ορθού λόγου και επιστήμης, ελευθερίας, μιας καλύτερης ζωής»¹⁰.

Ανάμεσα λοιπόν σε μια τεράστια μάζα αγράμματων ανθρώπων και σε έναν εξοντωτικό και απάνθρωπο κρατικό μηχανισμό αναδύεται το κοινωνικό υποκείμενο της ρωσικής διανόησης, μιας διανόησης κάθε άλλο παρά ενιαίας στους ιδεολογικούς και κοσμοθεωρητικούς προσανατολισμούς της, αλλά συμπαγούς όσον αφορά την αντίθεσή της στο τσαρικό κράτος και στην αναγνώριση της ανάγκης διαπαιδαγώγησης, με τον ένα ή άλλο τρόπο, του ρωσικού λαού.

8. Ν. Μπερδιάγιεφ, *Οι πηγές και το νόημα του ρωσικού κομμουνισμού*, Εκδόσεις Π. Πουρνάρα, Θεσσαλονίκη, σ. 86-87.

9. Βλ. σχετικά τη μονογραφία του R. Pipes, "The Historical Evolution of the Russian

Intelligentsia", όπως υπάρχει στο R. Pipes (ed.), *The Russian Intelligentsia*, Columbia University Press, New York 1961, σ. 47-62.

10. I. Berlin, *ό.π.* σ. 126.

Το μακρύ οδοιπορικό της ρωσικής διάνοησης στις αγρόσυρτες κοινωνικές δομές της χώρας της χαρακτηρίζεται από τις συγκρούσεις Σλαβόφιλων και Δυτικόφιλων, από τις θυελλώδεις αντιπαραθέσεις των οπαδών και των εχθρών της τρομοκρατικής δράσης, από εντονότερες διαμάχες ανάμεσα στους υποστηρικτές και τους αντιπάλους του ρωσικού θεσμού της αγροτικής κομόνας. Φωτισμένα πνεύματα, όπως αυτά του Μπελίνσκι, του Χέρτσεν, του Ντοστογιέφσκι και τόσων άλλων, χρωμάτισαν με τις αναζητήσεις τους από πολλές και αντιθετικές μεταξύ τους οπτικές τον πολιτιστικό, και όχι μόνο, ορίζοντα της ρωσικής κοινωνίας. Ιδιαίτερα, όμως, το κίνημα των λαϊκιστών, με τη γνωστή έξοδό του προς το λαό το καλοκαίρι του 1874, είναι αυτό που έθεσε για πρώτη φορά με τόση ένταση και πάθος το ζήτημα της σχέσης διάνοησης και λαού¹¹.

Σημαντικοί μελετητές, μάλιστα, διερευνώντας την καταγωγή και το ρόλο της ρωσικής διάνοησης εντοπίζουν την ψυχολογική αφετηρία της κίνησης των Ρώσων διανοουμένων προς το λαό σε ένα αίσθημα ενοχής και ευθύνης που διακατέχει αυτούς τους ανθρώπους του πνεύματος απέναντι στις τεράστιες μάζες που βυθίζονται στην πείνα και στην εξαθλίωση την ίδια στιγμή που αυτοί, έστω και στο περιθώριο της κοινωνίας, μπορούν να επιβιώνουν κάτω από συνθήκες, συγκριτικά τουλάχιστον, ανεκτές¹².

Γράφει χαρακτηριστικά ο Μπερδιάγιεφ, αξιολογώντας το κίνημα των λαϊκιστών:

«Οι λαϊκιστές όλων των αποχρώσεων πίστευαν ότι το μυστικό της αληθινής ζωής, άγνωστο στις κυρίαρχες και καλλιεργημένες τάξεις, κρυβόταν μέσα στο λαό. Είχαν την αίσθηση ότι η ντελιγκέντσια ήταν χωρισμένη από αυτόν το λαό με μια βαθειά τομή. Αυτοί οι ίδιοι, αποτελώντας τμήμα αυτής της ντελιγκέντσιας, δεν αισθάνονταν οργανικό κομμάτι του λαού. Ο λαός ήταν έξω από αυτούς. Η ντελιγκέντσια δεν είναι όργανο της λαϊκής ζωής, δε συμμετέχει σ' αυτήν, και γι' αυτό νιώθει ένοχη απέναντί της. Αίσθημα ενοχής που θα παίξει μεγάλο ρόλο στην ψυχολογία ολοκλήρου του

11. Βλ. τη θαυμάσια ανάλυση του κινήματος των λαϊκιστών, στην οποία προχωρεί ο I. Berlin, ό.π., σ. 210-237.

12. Βλ. χαρακτηριστικά:

α) I. Berlin, ό.π., σ. 118.

β) Ν. Μπερδιάγιεφ, ό.π., σ. 83-85.

γ) D.W. Lovell, *From Marx to Lenin*, Cambridge University Press, Cambridge 1984, σ. 126-128.

λαϊκιστικού κινήματος.¹³

Είναι άραγε χαρακτηριστικό της ρωσικής κοινωνίας, και μόνο, η εμφάνιση του «μεταμελημένου άρχοντα», όπως αποκλήθηκε αυτός ο τύπος του Ρώσου αριστοκράτη, που μετανοεί όχι για κάποιες προσωπικές παραλείψεις, αλλά για κάποια γενικότερη κοινωνική ενοχή που αισθάνεται να τον βαραίνει;¹⁴ Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι αυτό το κοινωνικό φαινόμενο αναπτύχθηκε στις πραγματικές του διαστάσεις στη Ρωσία του 19ου αιώνα. Σε άλλες χώρες την ίδια εποχή οι διανοούμενοι ακολουθούν, κατά κανόνα, άλλη κοινωνική πρακτική, επιχειρώντας να στελεχώσουν μάλλον, παρά να κριτικάρουν συνολικά και ριζοσπαστικά, τους θεσμούς της κοινωνίας των πολιτών, που έτσι και αλλιώς στη ρωσική περίπτωση είναι ατροφικοί έως ανύπαρκτοι.

Αξίζει, ωστόσο, να σημειωθεί ότι και αυτή η έξοδος των Ρώσων διανοουμένων προς το λαό αμφισβητείται έντονα ως προς κάποιες τουλάχιστον πτυχές της ακόμη και από ανθρώπους που παίζουν ηγετικό ρόλο στο ίδιο το λαϊκιστικό κίνημα. Χαρακτηριστικότερη περίπτωση είναι αυτή του Ρώσου λαϊκιστή Γιακωβίνου του 19ου αιώνα, Ν. Τκάτσεφ, που, λίγο μετά την εμφάνισή του στο στερέωμα της ρωσικής επαναστατικής πρωτοπορίας, δέχθηκε τη σφοδρή κριτική του θεωρούμενου ιδρυτή του ρωσικού μαρξισμού, Γκ. Πλεχάνοφ.

Όπως επισημαίνει ο D.W. Lovell,

«με την έμφρασή του στην οργάνωση μιας επαναστατικής elite και την απεριόριστη περιφρόνησή του για τις μάζες, ο Τκάτσεφ έδωσε μια νέα κατεύθυνση στο παραδοσιακό πρόβλημα των σχέσεων μεταξύ διανόησης και μαζών. Αν ο Λαβρόφ και ο Μιχαηλόφσκι προσέβλεπαν στις μάζες για την τελική αναγέννηση, για την πηγή της τελικής αλήθειας, ο Τκάτσεφ πίστευε ότι ήταν οι ίδιες οι μάζες που χρειάζονται αναγέννηση [...]. Η μεταβατική περίοδος του Τκάτσεφ ήταν μια προέκταση του προεξέχοντα προεπαναστατικού ρόλου της ριζοσπαστικής διανόησης. Ήταν το προϊόν του φόβου ότι ο λαός θα σταματήσει ή θα αντιστρέψει το μετασχηματισμό της κοινωνίας. Ο Μαργ φοβόταν, αντίθετα, ότι η αστική τάξη θα εμποδίσει το μετασχηματισμό της κοινωνίας¹⁵.

13. Ν. Μπερδιάγιεφ, ό.π., σ. 83-84.

14. Ό.π., σ. 85.

15. D.W. Lovell, ό.π., σ. 127-128.

Η πιο πάνω, σχετικά εκτεταμένη αναφορά στις απόψεις του Τκάτσεφ δεν είναι τυχαία. Πολλοί είναι οι μελετητές που θεωρούν τον Τκάτσεφ πρόδρομο του Λένιν. Χαρακτηριστική είναι μάλιστα η περίπτωση του A. Besancon που, επιχειρώντας να διαφοροποιηθεί από έναν απλοϊκό συσχετισμό των θέσεων του Τκάτσεφ προς αυτές του Λένιν, καταλήγει στο οπωσδήποτε συζητήσιμο συμπέρασμα ότι η θεωρία του πρώτου πρέπει να παραλληλισθεί όχι με τη θεωρία, αλλά με την πρακτική του μπολσεβίκου ηγέτη¹⁶.

Όπως θα δειχθεί πιο κάτω, η σχέση του Λένιν προς την πολυσήμαντη παράδοση της ρωσικής διάνοησης είναι πολλαπλά διαμεσολαβημένη και ιδιαίτερα σύνθετη. Σε κάθε περίπτωση, πάντως, τόσο η άποψή του για τη σχέση διάνοησης και μαζών, όσο και η οργανωτική του αντίληψη για το κόμμα, είναι αδύνατο να κατανοηθούν μέσα από ένα ψυχρό συσχετισμό τους με τις απόψεις που διατυπώνονται στα κείμενα του Marx και του Engels πάνω στα ίδια ζητήματα. Μια, στον ένα ή στον άλλο βαθμό, πειστική και αποδεκτή ερμηνεία της λενινιστικής πολιτικής θεωρίας δεν μπορεί να παρακάμψει τον πλούτο της ρωσικής επαναστατικής παράδοσης του 19ου αιώνα, συνδέοντας απευθείας το Λένιν με τον ίδιο το Marx. Η υποτίμηση των λεγόμενων ρωσικών ιδιομορφιών, που συχνά επικαλούμαστε απλά και μόνο για να τις αγνοήσουμε στη συνέχεια, πληρώθηκε και πληρώνεται ακριβά τόσο στο πεδίο της πολιτικής θεωρίας, όσο και σ' αυτό της πολιτικής πράξης.

3. Ο ρόλος της διάνοησης στην πολιτική αντίληψη του Β.Ι. Λένιν για το κόμμα

Έχοντας υπογραμμίσει τη γενικότερη ανάγκη της προσέγγισης της πολιτικής θεωρίας του Λένιν σε συνάρτηση προς τις λαϊκιστικές παραδόσεις της ρωσικής κοινωνίας του 19ου αιώνα, είναι εξίσου απαραίτητο να επισημανθεί ότι αυτή ακριβώς η σύνδεση των λενινιστικών πολιτικών προτάσεων με το παρελθόν τους δεν είναι άμεση, αλλά καθοριστικά διαμεσολαβημένη από την κριτική της ηγετικής φυσιογνωμίας των Ρώσων σοσιαλδημοκρατών, του Γκ. Πλεχάνοφ, απέναντι στις λαϊκιστικές αντιλήψεις της ρωσικής διάνοησης.

16. A. Besancon, *Les origines intellectuelles du Leninisme*, Agora, Paris 1977, σ. 197-198.

Πράγματι, ο Πλεχάνοφ είναι ουσιαστικά ο πρώτος Ρώσος θεωρητικός που έθεσε το ζήτημα της σχέσης διανόησης και εργατικής τάξης μέσα από μια μαρξιστική οπτική. Προεξήγγειλε έτσι τις θέσεις που θα υποστηρίξει λίγο αργότερα ο Κ. Kautsky και στις οποίες παραπέμπει ο Λένιν στο ΤΙ ΝΑ ΚΑΝΟΥΜΕ;

Ασκώντας έντονη κριτική στις απόψεις εκπροσώπων του λαϊκιστικού ρεύματος, όπως ο Λαβρόφ, ο Τκάτσεφ, ο Τιχομίροφ κ.α., ο Πλεχάνοφ είναι ο πρώτος μαρξιστής που «επί ρωσικού εδάφους» αναδεικνύει και υπερασπίζεται τον ηγετικό ρόλο της λεγόμενης σοσιαλιστικής διανόησης:

«Η δύναμη της εργατικής τάξης, όπως και κάθε άλλης τάξης», γράφει ο Πλεχάνοφ, «εξαρτάται, εκτός των άλλων, και από την καθαρότητα της πολιτικής συνείδησης, τη συνοχή της και το βαθμό οργάνωσής της. Είναι αυτά τα στοιχεία της δύναμής της που πρέπει να επηρεασθούν από τη σοσιαλιστική διανόηση. Η τελευταία πρέπει να γίνει οδηγός της εργατικής τάξης στο επικείμενο κίνημα χειραφέτησης»¹⁷. (υπογράμμιση δική μας).

Χωρίς υπερβολή μπορούμε να υποστηρίξουμε – εκτίμηση που ο ίδιος ο Πλεχάνοφ διατύπωσε – ότι αναδεικνύεται σε κοινό παρονομαστή όλων των επαναστατικών ρευμάτων της Ρωσίας του 19ου αιώνα η πίστη στη δυνατότητα της διανόησης να καθοδηγήσει τις λαϊκές μάζες (εργάτες και αγρότες) στην πάλη για την ανατροπή του αυταρχικού τσαρικού καθεστώτος¹⁸.

Ειδικότερα, ωστόσο, για τη ρωσική μαρξιστική παράδοση που εγκαινιάζεται με τον Πλεχάνοφ ο ρόλος της διανόησης εντοπίζεται στην εισαγωγή της επαναστατικής ιδεολογίας στη συνείδηση της εργατικής τάξης, χωρίς την οποία είναι αδύνατος ο ριζικός μετασχηματισμός της κοινωνίας.

Από την άποψη αυτή, μισρόω λοιπόν να υποστηρίξω ότι ο Πλεχάνοφ, δέκα περίπου χρόνια πριν από τον Λένιν, έχει ήδη διατυπώσει τις βασικές προτάσεις για τη σχέση διανόησης και εργατικού κινήματος που υιοθετεί ο τελευταίος στο ΤΙ ΝΑ ΚΑΝΟΥΜΕ; Δεν υπάρχει εξάλλου αμφιβολία ότι, ανατρέχοντας στην αντιπαράθεση του Πλεχάνοφ προς τους λαϊκιστές, ο Λένιν συμπαρατάσσεται προς τις απόψεις του Ρώσου σοσιαλδημοκράτη, έστω και αν παραπέμπει στον Kautsky και όχι στον

17. G. Plekhanov, "Socialism and the Political Struggle", όπως υπάρχει στο G. Plekhanov, *Selected Philosophical Works*, Progress

Publishers, Moscow 1977, τ. I, σ. 102.

18. G. Plekhanov, "Our Differences", ό.π., σ. 147.

ίδιο τον Πλεχάνοφ.

Πριν, ωστόσο, προχωρήσουμε σε μια αξιολόγηση αυτών των απόψεων, όπως τις διατύπωσε ο Λένιν στο ΤΙ ΝΑ ΚΑΝΟΥΜΕ; αλλά και στο ΕΝΑ ΒΗΜΑ ΜΠΡΟΣ, ΔΥΟ ΒΗΜΑΤΑ ΠΙΣΩ, αξιοποιώντας και την κριτική που του άσκησαν η R. Luxemburg και ο νεαρός τότε Τρότσκι, είναι απαραίτητο να καταγράψουμε τις κυριότερες από αυτές τις απόψεις.

Το περίγραμμα λοιπόν των λίγο ως πολύ, γνωστών προτάσεων του Λένιν της περιόδου 1902 - 1904 για τη σχέση διανοουμένων και εργατικής τάξης και της επίδρασής της στην οργανωτική δομή της επαναστατικής πρωτοπορίας προκύπτει από τις πιο κάτω θέσεις:

1. Η εργατική τάξη είναι ανίκανη από μόνη της να διαμορφώσει επαναστατική πολιτική συνείδηση. Με άλλα λόγια, δεν είναι σε θέση να μετατραπεί από μόνη της σε τάξη για τον εαυτό της.

2. Η απόκτηση, συνεπώς, επαναστατικής συνείδησης μπορεί να συντελεσθεί μόνο με την καταλυτική παρέμβαση ενός εξωγενούς ως προς την ίδια την εργατική τάξη υποκειμένου που εμφορείται από την επιστημονική θεωρία του σοσιαλισμού.

3. Αυτή ακριβώς η επιστημονική θεωρία του σοσιαλισμού, υποστηρίζει ο Λένιν, αντιγράφοντας κατά γράμμα τον Kautsky, θεμελιώθηκε από εύπορους μορφωμένους αστούς και αναπτύχθηκε «εντελώς ανεξάρτητα από την αυθόρμητη ανάπτυξη του εργατικού κινήματος, εμφανίστηκε σαν φυσικό και αναπόφευκτο επακόλουθο της ανάπτυξης της σκέψης μέσα στην επαναστατική - σοσιαλιστική διάνοηση»¹⁹. (υπογράμμιση δική μας). Και για να μην υπάρξει καμία αμφιβολία ως προς τον τρόπο συγκρότησης και ανάπτυξης της επαναστατικής θεωρίας, ο Λένιν σπεύδει να διευκρινίσει ότι, και όταν ακόμη οι εργάτες συμμετέχουν στην επεξεργασία της θεωρίας, το κάνουν όχι ως εργάτες, αλλ' ως θεωρητικοί του σοσιαλισμού²⁰.

4. Η σχέση της θεωρίας προς το εργατικό κίνημα δεν είναι άμεση, αλλά διαμεσολαβείται πολιτικά από την ύπαρξη και λειτουργία ενός επαναστατικού κόμματος που διαπνέεται και προωθεί τη σοσιαλιστική θεωρία μέσα στην ίδια την εργατική τάξη.

19. Β.Ι. Λένιν, *Τι να κάνουμε;* όπως υπάρχει στο Β.Ι. Λένιν, Άπαντα, Εκδόσεις "Σύγχρονη

Εποχή", Αθήνα, τ. 6, σ. 30-31.
20. Ό.π., σ. 39-40

Συνοψίζω, λοιπόν, με τα λόγια του ίδιου του Λένιν:

«Χωρίς επαναστατική θεωρία δεν μπορεί να υπάρξει και επαναστατικό κίνημα ... [Τ]ο ρόλο του πρωτοπόρου αγωνιστή μπορεί να τον εκπληρώσει μόνο ένα κόμμα που καθοδηγείται από πρωτοπόρα θεωρία ... [Στη δεκαετία του 1880 - 1890] δεν μπορούσε να υπάρξει ακόμα σοσιαλδημοκρατική συνείδηση μέσα στους εργάτες. Η συνείδηση όλων των χωρών δείχνει ότι η εργατική τάξη αποκλειστικά με τις δικές της δυνάμεις δεν είναι σε θέση ν' αναπτύξει παρά μόνο μια συντεχνιακή συνείδηση»²¹. (υπογράμμιση του Λένιν).

Δεν υπάρχει, πράγματι, αμφιβολία ότι η δραστηριοποίηση μιας ριζοσπαστικής διανόησης – φορέα της σοσιαλιστικής θεωρίας μέσα στους κόλπους του όποιου εργατικού κινήματος – είναι για το Λένιν προϋπόθεση «εκ των ων ουκ άνευ» για την ανάπτυξη μιας επαναστατικής πρακτικής. Ας θέσουμε, λοιπόν, ευθέως το ερώτημα: Ποια είναι η πολιτική σχέση που συνδέει, σύμφωνα τουλάχιστον με τη λενινιστική άποψη, τη διανόηση με την εργατική τάξη; Επιδιώκοντας, επιτέλους, όπως και ο ίδιος ο Λένιν υποστήριζε, τη συγκεκριμένη ανάλυση της συγκεκριμένης κατάστασης, ας αναζητήσουμε την αφετηρία, έστω, μιας απάντησης στην ερώτηση: ποιος καθοδηγεί ποιον; Αρκεί μήπως να υποστηρίξει κάποιος την αλληλεπίδραση διανοουμένων και εργατών, προκειμένου να δώσει μια πειστική απάντηση στο αμείλικτο αυτό ερώτημα; Είναι άραγε θεμιτό, από την άποψη μιας μαρξιστικής πολιτικής μεθοδολογίας, να περιορισθούμε στην αυτονόητη, άλλωστε, επισήμανση μιας αμοιβαίας επωροής διανοουμένων και εργατών, χωρίς τον ταυτόχρονο εντοπισμό του, σε τελική ανάλυση, προσδιοριστικού όρου αυτής της σχέσης; Επιμένω, λοιπόν, στο ερώτημα: υπάρχει τρόπος αυτός που κυριαρχεί στο πεδίο του λόγου και της γνώσης, να περιορίζεται στο ρόλο ενός απλού θεατή της πολιτικής πράξης ή ενός επιστημονικού συμβούλου του εργατικού κινήματος, πολύ περισσότερο όταν η ίδια η θεωρητική συγκρότησή του στοχεύει όχι απλά να ερμηνεύσει, αλλά και να μετασχηματίσει τόν κόσμο;

Για τον ίδιο το Λένιν, όπως και για κάθε μαρξιστή, η εμπλοκή των διανοουμένων στην πολιτική πράξη πρέπει να θεωρείται δεδομένη, σε τέτοιο μάλιστα βαθμό, που για τους εκπροσώπους του Ευρωπαϊκού Διαφωτισμού μια ανάλογη συμμετοχή ήταν αδιανόητη. Εδώ, ίσως, βρίσκεται ένα κρίσιμο σημείο επαφής του μαρξισμού ως

21. Ό.π., σ. 24, 25, 30.

πολιτικής θεωρίας με μια ρομαντική αντίληψη, σύμφωνα με την οποία ο ατομικός ή συλλογικός εκφραστής της Ιδέας, ο φορέας του αληθινού νοήματος της ζωής και της ιστορίας, σπεύδει να συγκρουσθεί άμεσα και πρακτικά προς ό,τι απειλεί θανάσιμα την ύπαρξή του. Ωστόσο το πρόβλημα που θέσαμε αμέσως πιο πριν παραμένει. Και δεν αφορά βέβαια μόνον την αντίληψη του Λένιν για τη στάση της διανόησης απέναντι σ' ένα κοινωνικό και πολιτικό κίνημα, θέμα που μας απασχολεί σ' αυτό το άρθρο. Αφορά το μαρξισμό στο σύνολό του, αφορά πρώτα και κύρια την πολιτική θεωρία του ίδιου του Μαρξ ως διανοούμενου που, ξεπερνώντας μέσα από την παράδοση του Διαφωτισμού, φιλοδόξησε να συνθέσει τη φιλοσοφία με το μετασχηματισμό του κόσμου.

Επανέρχομαι, λοιπόν, στο ερώτημα: ποιος καθοδηγεί ποιον; Σ' ένα από τα λιγότερο ίσως διαβασμένα σημεία του ΤΙΝΑ ΚΑΝΟΥΜΕ; ο Λένιν αγανακτεί με όσους του αποδίδουν το συμπέρασμα ότι το εργατικό κίνημα πρέπει να καθοδηγείται «από έξω»:

«Με αυτήν ακριβώς την υποκίνηση», απαντά ο Λένιν, «πρέπει ν' ασχοληθούμε εκατό φορές περισσότερο και θ' ασχοληθούμε εμείς, οι εξ επαγγέλματος επαναστάτες. Αλλά και μόνο το γεγονός ότι διαλέγετε αυτή την πρόστυχη έκφραση: «υποκίνηση από τα έξω», που προκαλεί αναπόφευκτα στον εργάτη (τουλάχιστον στον εργάτη που είναι τόσο καθυστερημένος όσο κι εσείς) το αίσθημα της δυσπιστίας προς όλους όσους του φέρνουν απ' έξω πολιτικές γνώσεις και επαναστατική πείρα, έκφραση που του προκαλεί την ενστικτώδη επιθυμία ν' αποκρούσει όλους αυτούς τους ανθρώπους, αποδεικνύει ότι είστε δημαγωγοί και οι δημαγωγοί είναι οι χειρότεροι εχθροί της εργατικής τάξης»²².

Σε αυτό ακριβώς το σημείο θεωρώ σκόπιμο να στρέψω για λίγο το όπλο της κριτικής απέναντι στη χειμαρρώδη συλλογιστική και επιχειρηματολογία του Λένιν:

Δικαιούμαι, καταρχήν, να αναρωτηθώ: ποιοι είναι αυτοί οι «εξ επαγγέλματος επαναστάτες» στους οποίους παραπέμπει και στους οποίους συγκαταλέγει και τον εαυτό του ο Λένιν; Προφανώς είναι οι Ρώσοι σοσιαλδημοκράτες, που, ακριβώς επειδή είναι επαγγελματίες επαναστάτες, είναι, σύμφωνα με τα λόγια του ίδιου του ηγέτη τους, αδιάφορο αν προέρχονται από την κατηγορία των φοιτητών, των αγροτών κ.τ.λ. Είναι λοιπόν επουσιώδεις, από αυτή την άποψη, θέμα το αν η ηγεσία της επανά-

22. Ό.π., σ. 124.

στασης συγκροτείται, κατά κύριο λόγο, από διανοουμένους ή εργάτες; Αρκεί άραγε το γεγονός ότι αυτή η ηγετική ομάδα – ανεξάρτητα από τα κοινωνικά χαρακτηριστικά της – λειτουργεί με συνείδηση επαγγελματία επαναστάτη; Υπάρχει, ουσιαστικά σ' αυτή τη συγκεκριμένη διατύπωση του Λένιν μια όχι απλά σχετική, αλλ' απόλυτη αυτονομία του πολιτικού από το κοινωνικό στοιχείο, αυτονομία ασύμβατη προς μια βασική αρχή της μαρξιστικής πολιτικής μεθοδολογίας.

Με δεδομένο εξάλλου, το αναμφισβήτητο γεγονός ότι η ηγεσία της ρωσικής, και όχι μόνο, σοσιαλδημοκρατίας του τέλους του 19ου και των αρχών του 20ου αιώνα αποτελείτο κατά κύριο λόγο από διακεκριμένους διανοούμενους, είναι άραγε «ήσσονος πολιτικής σημασίας» η διαπίστωση της ανάγκης για την ιδεολογική συγκρότηση της εργατικής τάξης «από τα έξω», από τη στιγμή που και ο ίδιος ο Λένιν υποστηρίζει ότι αυτή ακριβώς η εργατική τάξη από μόνη της δεν μπορεί να αποκτήσει επαναστατική συνείδηση;

Είναι ευνόητο να διερωτηθεί κάποιος πώς είναι δυνατόν ένα τόσο οξυδερκές πνεύμα, όπως αναμφισβήτητα υπήρξε αυτό του Λένιν, να παρακάμπτει την ουσία ενός από τα κρισιμότερα ζητήματα της μαρξιστικής θεωρίας της επανάστασης. Διότι σ' αυτό ακριβώς το σημείο μπορώ να υποστηρίξω ότι εντοπίζεται η βαθύτερη ίσως αντίφαση στο πολιτικοθεωρητικό σώμα του μαρξισμού: αυτοχειραφέτηση της εργατικής τάξης ή χειραφέτηση από τα δεσμά μιας συγκεκριμένης ταξικής κοινωνίας μέσα από την καθοδήγηση των εργατών από μια φωτισμένη πολιτική πρωτοπορία; Το αμείλικτο και κάθε άλλο παρά τυπικό ερώτημα που έθεσε, χωρίς ωστόσο να το απαντήσει, ο Μπακούνιν βρίσκεται πάλι μπροστά μας. Και ας μη βιαστούμε να απαντήσουμε ότι η αντίφαση αυτή είναι ψευδής ή σχηματική, με το σκεπτικό ότι η πολιτική πρωτοπορία, δηλαδή το κόμμα, είναι ή πρέπει να είναι το κόμμα της ίδιας της εργατικής τάξης. Τουλάχιστον σήμερα οφείλουμε να δείξουμε μια ειλικρινή διάθεση για έρευνα, πριν την όποια απάντηση σε τέτοια ερωτήματα. Μπορεί πράγματι, και αν ναι, κάτω από ποιές προϋποθέσεις, να είναι το κόμμα κόμμα της ίδιας της εργατικής τάξης;

Ανεξάρτητα λοιπόν, απ' την όποια δημαγωγική εκμετάλλευση της θέσης για την από τα έξω υποκίνηση του εργατικού κινήματος, δημαγωγικής εκμετάλλευσης που με οργή καταγγέλλει ο Λένιν, το πρόβλημα παραμένει: αν όντως χωρίς επαναστατική θεωρία δεν μπορεί να υπάρξει επαναστατικό κίνημα, όπως πρώτος υποστήριξε στη Ρωσία ο Πλεχάνοφ²³ και επανέλαβε ο Λένιν, νομιμοποιούμαι πλέον να ανα-

ρωτηθώ ποιος είναι ο πολιτικός ρόλος των θεωρητικών μέσα σ' αυτό το επαναστατικό κίνημα. Επιτέλους, ποιος χαράζει την πολιτική στρατηγική, ποιος καθορίζει την πολιτική τακτική, ποιος διαμορφώνει το σχέδιο δράσης των ευρύτερων λαϊκών δυνάμεων, ποιος διευθύνει αυτή την, σε κάθε περίπτωση, γιγαντιαίων διαστάσεων πολιτική επιχείρηση; Για όσους, στα πλαίσια μιας ταξικής κοινωνίας, η επαναστατική πολιτική εξακολουθεί να θεωρείται επιστήμη ή τέχνη, δεν μπορεί παρά να είναι, σε τελική ανάλυση, το έργο των αρίστων του πνεύματος και της ψυχής. Άραγε ο Λένιν είχε άλλη άποψη; Πίστευε πράγματι στην αυτοχειροαφέτηση των μαζών, και ειδικότερα της εργατικής τάξης;

Μιλώντας πάντα για το Λένιν της περιόδου 1902-1904, το Λένιν της περιόδου εκείνης που χαρακτηρίζεται από μια έξαρση της πολιτικοθεωρητικής αντιπαράθεσης κορυφαίων προσωπικοτήτων του διεθνούς σοσιαλιστικού κινήματος, όπως η Luxemburg, ο Τρότσκι, ο Πλεχάνοφ, ο Μάρτοφ και τόσοι άλλοι, πάνω στα οργανωτικά ζητήματα της σοσιαλδημοκρατίας, είναι απαραίτητο να θέσουμε με σαφήνεια το πιο κάτω κρίσιμο ερώτημα: είναι πράγματι συμβατή η οργανωτική αντίληψη του Λένιν για το κόμμα με ό,τι θα μπορούσε να ονομασθεί διαδικασία αυτο-χειροαφέτησης της εργατικής τάξης;

Η κατεύθυνση στην οποία κινείται ο ίδιος ο Λένιν, προκειμένου ν' απαντήσει θετικά στο πρόβλημα αυτό, προσδιορίζεται από την προσπάθειά του να υποστηρίξει την άποψη ότι η πραγματική επαναστατική πολιτική πρωτοπορία του εργατικού κινήματος δεν είναι άλλη από το κόμμα της ίδιας της εργατικής τάξης.

Αλλ' ας θέσουμε το ερώτημα στις ιστορικές του διαστάσεις: με ποια άραγε έννοια η ρωσική σοσιαλδημοκρατία, και ειδικότερα το μπολσεβίκικο τμήμα της, συγκροτεί το πρωτοπόρο κόμμα της εργατικής τάξης; Μερικές εννοιολογικές διευκρινίσεις, που συνιστούν ταυτόχρονα το περίγραμμα της κριτικής στις οργανωτικές απόψεις του Λένιν, όπως αυτές εκφράζονται με χαρακτηριστική μαχητικότητα στο έργο του ΕΝΑ ΒΗΜΑ ΜΠΡΟΣ, ΔΥΟ ΒΗΜΑΤΑ ΠΙΣΩ είναι πράγματι απαραίτητες.

Θα ήταν βέβαια αφελές για τον ηγέτη των μπολσεβίκων να υποστηρίξει ότι το κόμμα του ήταν κόμμα της εργατικής τάξης με την έννοια ότι τη συγκεκριμένη τουλάχιστον περίοδο καθοδηγείται από μέλη της ίδιας της εργατικής τάξης. Στην πιο

ακραία στιγμή της σχετικής επιχειρηματολογίας του πάνω σ' αυτό το θέμα, όπως αυτή παρουσιάστηκε στο ΤΙ ΝΑ ΚΑΝΟΥΜΕ; προτίμησε, ως ένα σημαντικό τουλάχιστον βαθμό, να παρακάμψει το ζήτημα της κοινωνικής σύνθεσης του ηγετικού πυρήνα της ρωσικής σοσιαλδημοκρατίας, θεωρώντας το δευτερεύον μπροστά στο κοινό χαρακτηριστικό των μελών της, στο ότι πρόκειται δηλαδή για επαγγελματίες επαναστάτες.

Αναφερθήκαμε ήδη στον προβληματικό, πολιτικά και μεθοδολογικά, χαρακτήρα αυτής της άποψης, ώστε δεν υπάρχει λόγος να επανέλθουμε.

Στην προσπάθειά του, ωστόσο, να αναδείξει και να εμφανίσει τη ρωσική σοσιαλδημοκρατία σαν κόμμα της ίδιας της εργατικής τάξης ο Λένιν, επιχειρηματολογώντας στο έργο του ΕΝΑ ΒΗΜΑ ΜΠΡΟΣ, ΔΥΟ ΒΗΜΑΤΑ ΠΙΣΩ, προέβαλε ως αποφασιστικό κριτήριο για την επίτευξη ενός τέτοιου στόχου την υιοθέτηση μιας αυστηρής οργανωτικής δομής, τέτοιας που να ανταποκρίνεται στο προωθημένο μοντέλο οργάνωσης της παραγωγής που γνωρίζει και βιώνει το εργοστασιακό προλεταριάτο εκείνης της εποχής μέσα από τις συνθήκες εργασίας του.

Συνδέοντας, λοιπόν, άρρηκτα το ζήτημα της οργανωτικής αντίληψης με τη σχέση διανόησης και εργατικής τάξης και αντιδρώντας στη χαλαρή οργανωτική δομή που πρότεινε ο Μάρτοφ και υπερασπίστηκαν ο Άξελροντ, ο Τρότσκι και άλλοι, ο Β.Ι. Λένιν επισημαίνει:

« ... [Τ]ο εργοστάσιο, που μερικοί το βλέπουν μόνο σαν μπαμπούλα, είναι η ανώτατη μορφή κεφαλαιοκρατικής συνεργασίας που έχει συνενώσει και έχει μάθει την πειθαρχία στο προλεταριάτο, που έχει διδάξει την οργάνωση και το έχει βάλει επικεφαλής σε όλα τα υπόλοιπα στρώματα του εργαζόμενου και υφιστάμενου την εκμετάλλευση πληθυσμού. Ίσα ίσα ο μαρξισμός, σαν ιδεολογία του διδαγμένου από τον καπιταλισμό προλεταριάτου, δίδαξε και διδάσκει στους ασταθείς διανοούμενους τη διαφορά που υπάρχει ανάμεσα στην εκμεταλλευτική πλευρά του εργοστασίου ... και στην οργανωτική του πλευρά ... Την πειθαρχία και την οργάνωση που τις δέχεται τόσο δύσκολα ο αστός διανοούμενος, τις αφομοιώνει πολύ εύκολα το προλεταριάτο ακριβώς χάρη σ' αυτό το εργοστασιακό «σχολείο»²⁴.

24. Β.Ι. Λένιν, Ένα βήμα μπρος, δύο βήματα πίσω, όπως υπάρχει στο Β.Ι. Λένιν, Απαντα, ό.π., τ. 8, σ. 389.

Πλήθος είναι, βέβαια, οι κριτικές προσεγγίσεις που έχουν αναπτυχθεί απέναντι σε εκτιμήσεις του Λένιν, όπως οι πιο πάνω, που αφθονούν πράγματι στο κλασικό πια ΕΝΑ ΒΗΜΑ ΜΠΡΟΣ, ΔΥΟ ΒΗΜΑΤΑ ΠΙΣΩ ²⁵. Δύο απ' αυτές, ωστόσο, ξεχώρισαν και, όπως πιστεύω, άντεξαν σε ορισμένες τουλάχιστον πλευρές τους, στη δύναμη του χρόνου. Αναφέρομαι στο κείμενο της R. Luxemburg με τίτλο ΤΟ ΟΡΓΑΝΩΤΙΚΟ ΖΗΤΗΜΑ ΤΗΣ ΣΟΣΙΑΛΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ ²⁶ και σ' αυτό του Λ. Τρότσκι με θέμα ΤΑ ΠΟΛΙΤΙΚΑ ΜΑΣ ΚΑΘΗΚΟΝΤΑ ²⁷. Αξιοποιώντας λοιπόν το πνεύμα και το γράμμα αυτών των κριτικών – χωρίς ωστόσο να συμφωνώ στην άποψη για τη συμβατότητα μαρξισμού και δημοκρατίας που τις χαρακτηρίζει – θα ήθελα να σημειώσω τα εξής όσον αφορά τον πυρήνα της λενινιστικής προβληματικής:

α. Επιτέλους, από ποια ταξική θέση μιλάει ο Λένιν, ιδιαίτερα όταν σπεύδει να κατακεραυνώσει τους αστούς διανοούμενους σαν τα κατεξοχήν απειθαρχα στοιχεία του εργατικού κινήματος και της πολιτικής πρωτοπορίας του;²⁸. Όπως θαυμάσια υπογραμμίζει στο σημείο αυτό ο Τρότσκι, αυτή δεν είναι η διανοήση στην οποία, μόλις ένα χρόνο πιο πριν, στο ΤΙ ΝΑ ΚΑΝΟΥΜΕ; ο ίδιος ο Λένιν εναπόθετε τις ελπίδες του για τη δημιουργία επαναστατικής συνείδησης στην εργατική τάξη;²⁹.

β. Άραγε είναι τόσο εύκολο και μεθοδολογικά θεμιτό να διακρίνει κανείς ανάμεσα σε εκμεταλλευτική και οργανωτική πλευρά της εργοστασιακής πειθαρχίας, όπως κάνει ο Λένιν; Δεν έχουμε πράγματι εδώ μια, από μαρξιστική τουλάχιστον άποψη, επικίνδυνη αυτονόμηση της μορφής από το περιεχόμενο;

Στη διεισδυτική αλλά και προφητική κριτική της η R. Luxemburg χαρακτηρίζει ως μηχανιστική την αντίληψη του Λένιν για την οργάνωση της σοσιαλδημοκρα-

24. Β.Ι. Λένιν, *Ένα βήμα μπρος, δύο βήματα πίσω*, όπως υπάρχει στο Β.Ι. Λένιν, Απαντα, ό.π., τ. 8, σ. 389.

25. Βλ. χαρακτηριστικά την ανάλυση του Β.Ι. Λένιν, ό.π., σ. 367-409.

26. Βλ. R. Luxemburg, *Organizational Question of Social Democracy*, όπως υπάρχει στο M-A. Waters, *Rosa Luxemburg Speaks*, Pathfinder Press, New York 1970, σ. 112-130.

27. Βλ. L. Trotsky, *Nos Taches politiques*, Pierre Belfond, Paris 1970, ιδίως, σ. 137-144, 145-151, 153-165.

28. Σύμφωνα με τη συζητήσιμη και, σε κάθε περίπτωση, ενδιαφέρουσα άποψη του A.

Gouldner, *The Future of Intellectuals and the Rise of the New Class*, The McMillan Press, London 1979, σ. 79, «η λειτουργία-κλειδί της [κομματικής] πρωτοπορίας είναι η ανάπτυξη ενός συστήματος ελέγχου πάνω στους διανοούμενους. Αυτή ήταν καθαρά η πρόθεση του Λένιν στη διαπάλη του με το Μάρτοφ και τους άλλους στο συνέδριο του κόμματος το 1903... Αλλά η πρωτοπορία δεν υποβάλλει πράγματι τους διανοούμενους στον έλεγχο του προλεταριάτου. Μάλλον, η πρωτοπορία εκθέτει τους διανοούμενους στον έλεγχο άλλων διανοουμένων που έχουν κοινωνικοποιηθεί εκ νέου ως κομματικά μέλη».

29. L. Trotsky, ό.π., σ. 159-160.

τίας που θέλει να αντλήσει από το παράδειγμα του εργοστασίου τις βασικές αρχές της³⁰. Αν πράγματι, όπως ισχυρίζεται ο Λένιν, το προλεταριάτο αυτοδιαπαιδαγωγείται στην πειθαρχία μέσα από τις συνθήκες εργασίας του, πώς μπορούμε ωστόσο να αγνοήσουμε ότι:

B1) αυτή η πειθαρχία στηρίζεται σε μια πλήρη απουσία κριτικής των ιδίων των συνθηκών που την υπαγορεύουν,

B2) αποκτάται μέσα από όρους βαθύτατης αλλοτρίωσης της ίδιας της ύπαρξης του εργάτη, και

B3) στηρίζεται σε ένα αδυσώπητο κοινωνικό καταμερισμό εργασίας και σε μια αντίστοιχη ιεραρχική δομή που, και όταν ακόμη δεν εκμηδενίζει, πάντως, ελέγχει στις βασικές της γραμμές και κατευθύνσεις κάθε πρωτοβουλία των ιδίων των εργατών στο χώρο της παραγωγής.

γ. Δείχνει, επίσης, ο Λένιν ότι παρακάμπτει, ως ένα σημαντικό τουλάχιστον βαθμό, τις ιστορικές συνθήκες διαμόρφωσης της ρωσικής διανόησης, μιας διανόησης που, όπως ήδη παρατηρήσαμε, ακολουθώντας και στο σημείο αυτό την ανάλυση της Luxemburg³¹, ζει «εκ των πραγμάτων» στο περιθώριο της κοινωνίας σε αντίθεση προς τους διανοούμενους άλλων ευρωπαϊκών χωρών, για τους οποίους οι ευκαιρίες για μια επαγγελματική σταδιοδρομία μέσα από τη στελέχωση των θεσμών της κοινωνίας των πολιτών είναι συγκριτικά τουλάχιστον πολύ περισσότερες.

Στη βάση λοιπόν των πιο πάνω δεδομένων, αλλά και πολλών ακόμη που τα όρια αυτού του άρθρου δε μου επιτρέπουν να παραθέσω, δικαιούμαι, πιστεύω, να υποστηρίξω ότι ο ίδιος ο τρόπος, με τον οποίο κατανοεί ο Λένιν την οργάνωση του επαναστατικού κόμματος, κάθε άλλο παρά οδηγεί στη διαδικασία αυτο-χειραφέτησης της εργατικής τάξης.

Σε ένα κόμμα που εκτός ή, ορθότερα, ταυτόχρονα με το στοιχείο της πειθαρχίας αναπαράγεται συνεχώς και διευρυμένα ο συνακόλουθος κοινωνικός καταμερισμός εργασίας³², το ερώτημα ποιος καθοδηγεί ποιον, ποιος διευθύνει ποιον είναι

30. R. Luxemburg, *ό.π.*, σ. 119-120.

31. *Ό.π.*, σ. 123 κ.ε.

32. Στο σημείο αυτό επικεντρώνει τον εξαιρετικά γόνιμο προβληματισμό του, σχετικά με τις οργανωτικές αντιλήψεις του Λένιν και της Luxemburg, ο I. Meszaros, αναδεικνύοντας την

ανάγκη υπέρβασης του κοινωνικού καταμερισμού εργασίας μέσα στους κόλπους της ίδιας της κομματικής πρωτοπορίας. Βλ. I. Meszaros, *The Power of Ideology*, Harvester Wheatsheat, London 1989, ιδίως σ. 313-380.

απόλυτα δικαιολογημένο. Να θεωρήσουμε ότι ο Λένιν του 1902-1904 το αγνοούσε, θα ήταν μάλλον αφελές. Αντίθετα, ο επιφανειακός τρόπος με τον οποίο απάντησε σχεδόν αμέσως στην κριτική της Luxemburg³³, καθώς και η θεωρητική και πολιτική του μετατόπιση στο θέμα του ρόλου της αστικής διανοήσης και της σχέσης της με την εργατική τάξη, μέσα σε ένα συντομότερο μάλιστα χρονικό διάστημα, αναδεικνύει στοιχεία μιας έντονα πραγματιστικής λογικής ή, αλλιώς, ενός ιδιότυπου ρομαντικού ψυχισμού που, προκειμένου να φθάσει στην πραγμάτωση της Ιδέας, μπορεί να μετατοπισθεί ταχύτατα από τη μία πολιτική θέση ή εκτίμηση στην ακριβώς αντίθετη.

4. Μερικές σκέψεις αντί για επίλογο

Τα όσα αναπτύχθηκαν και επισημάνθηκαν πιο πάνω δεν απέβλεπαν βέβαια στην όποια υποτίμηση του μεγέθους και της πνευματικής αξίας μιας προσωπικότητας, όπως είναι αυτή του Λένιν. Δεν παραγνωρίζω επίσης το γεγονός ότι μια σειρά από πολιτικές επιλογές και θεωρητικές αναλύσεις του διαμορφώθηκαν, σε μεγάλο βαθμό, κάτω από την ανυπέρβλητη πολλές φορές δύναμη της ιστορικής συγκυρίας της οποίας ο Λένιν διέθετε, πράγματι, μιαν αξιοθαύμαστη αίσθηση. Θεωρώ, ωστόσο, ότι η θωράκιση πίσω από τις αντικειμενικές συνθήκες, προκειμένου να δικαιολογηθεί η τραγική εξέλιξη και κατάληξη του ιστορικού εγχειρήματος της Οκτωβριανής Επανάστασης δε θα βοηθούσε να αγγίξουμε τον πυρήνα του προβλήματος που, όπως εδώ υποστηρίξαμε, βρίσκεται στη σχέση της διανοήσης με την ίδια την επαναστατική διαδικασία και τα πολιτικά της αποκρυσταλλώματα.

Ανακεφαλαιώνοντας λοιπόν την ανάλυσή μου, θα ήθελα να δω το Λένιν ως μια ιδιοφυή, αλλά και τραγική ταυτόχρονα προσωπικότητα που προσπάθησε και αυτός να συμβάλει αποφασιστικά σε ό,τι θα μπορούσαμε να ονομάσουμε απελευθέρωση και ειδικότερα κοινωνική απελευθέρωση της ανθρωπότητας. Όντας ο ίδιος διανοούμενος, προσπάθησε όχι μόνο να ερμηνεύσει, αλλά να αλλάξει τον κόσμο, ακολουθώντας τη σχετική θέση-αίτημα του Κ. Μαρχ. Μόνο που σ' αυτή την προσπά-

33. Β.Ι. Λένιν, *Ein Schritt Vorwärts, Zwei Schritte Rückwärts, Eine Abwehr von N. Lenin*, όπως περιλαμβάνεται στο Β.Ι. Λένιν, Άπαντα, ό.π., τ. 8, σ. 38-63.

34. Βλ. την διεισδυτική πράγματι κριτική του Κ. Παπαϊωάννου, *Η ψυχρή ιδεολογία*, Υψίλον/Βιβλία, Αθήνα 1986, σ. 30 κ.ε.

θεια, η σχέση του ίδιου του διανοούμενου προς την εργατική τάξη για μια ακόμη φορά συγκαλύφθηκε³⁴. Κάτω από μια έντονη επιθυμία να εμφανισθεί η επανάσταση ως έργο της ίδιας της εργατικής τάξης, ο «εκ των πραγμάτων» καθοδηγητικός ρόλος των διανοούμενων παραμορφώθηκε ιδεολογικά και συμψηφίσθηκε βεβιασμένα μέσα στις οργανωτικές δομές της ρωσικής σοσιαλδημοκρατίας. Άνοιξε έτσι ο δρόμος για τη διαμόρφωση – ιδιαίτερα στα πλαίσια της μετεπαναστατικής κοινωνίας – ενός κυρίαρχου γραφειοκρατικού υποκειμένου που στράφηκε με τις πιο απάνθρωπες και εξοντωτικές διαθέσεις και πρακτικές εναντίον των επιφανέστερων διανοούμενων και εργατών, πρωτοπόρων μελών του επαναστατικού κινήματος.

Στις μέρες μας, βέβαια, θεωρείται σχεδόν αυτονόητη για τη συντριπτική πλειοψηφία των μαρξιστών η υποστήριξη ενός ισχυρού δεσμού μαρξισμού και δημοκρατίας, η ιστορική απουσία του οποίου θεωρείται σαν ένας από τους κυριότερους λόγους της αποτυχίας των καθεστώτων του λεγόμενου «υπαρκτού σοσιαλισμού». Σε ό,τι με αφορά, δυσκολεύομαι πράγματι να αντιμετωπίσω την πολιτική θεωρία του Λένιν, όπως σε τελική ανάλυση και αυτή του Μαρκ, ως συμβατή με τη δημοκρατία.

Μια πολιτική αντίληψη σαν τη λενινιστική, που αναγνωρίζει «εκ των πραγμάτων» τα πρωτεία του λόγου στο πεδίο της γνώσης στους διανοούμενους δεν είναι πειστική όταν εμφανίζεται να τους τα αφαιρεί, για να τα μεταβιβάσει στην εργατική τάξη στο πεδίο της πολιτικής εξουσίας. Υποστηρίζω ότι ο μαρξισμός, στο σύνολό του, και ο λενινισμός ειδικότερα, μόνον ως αριστοκρατικές πολιτικές αντιλήψεις μπορούν και πρέπει να αντιμετωπίζονται. Από αυτή την άποψη, και η σχέση διανόησης - εργατικής τάξης είναι απαραίτητο να μελετηθεί ως σχέση μιας αριστοκρατίας του πνεύματος προς το εργατικό κίνημα. Η ιδεολογική συγκάλυψή της, μέσα από μια επιχειρηματολογία περί δημοκρατίας και αυτο - χειραφέτησης της εργατικής τάξης, στρέβλωσε και εμπόδισε το στοχασμό πάνω στην ουσία της επανάστασης, διευκολύνοντας τον εκφυλισμό ενός λαμπρού αριστοκρατικού εγχειρήματος, όπως αυτό του Οκτώβρη του 1917, σε μια διεφθαρμένη και αμείλικτη ολιγαρχία.